

Žáček, Rudolf

[K. Modzelewski, Chłopi w monarchii wczesnopiatowskiej]

Archaeologia historica. 1990, vol. 15, iss. [1], pp. 529-532

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/139910>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

V textu jsou ovšem tyto objekty podchyceny se značnou důsledností, což je oproti starším publikacím Birken-Verlag další krok ke zvýšení kvality. Používá se již téměř výhradně fotografií (místo poněkud umělecky laděných pérovek v dřívějších svazcích) a pokročila úroveň popisu architektury a jejího datování. Týká se to i dalších vydání starších prací, která bývají přepracována a doplněna. Dobrou tradicí zůstává časté užití ikonografie — nejčastěji z Vischerovy Topografie. V závěru knihy je uveden seznam zkratk použitých v textu, dále zkratk v části literatury a pramenů, která je u každé lokality zvlášť, a jmenný rejstřík. Slepé mapky okresů se symboly jednotlivých typů sídel (hrad, zámek, věž, dvůr, opevněný kostel, dřevohlinitá fortifikace atd.) ulehčují lokalizaci a informují i o stavu objektu (zřícenina, malé zbytky, zmizelý, odstraněný). Z vlastní zkušenosti však mohu potvrdit, že hledání lokalit podle těchto mapek a popisu není jednoduché.

Vzhledem k faktu, že úvodní přehled je zúžen na předmluvu, spočívá podstata knihy v katalogu, jenž je řazen abecedně podle obcí v rámci částí věnovaných okresům. Pod heslem obce jsou ještě jednotlivé místní části a lokality (např. zámek, Hausberg, farní dvůr, zmizelé sídlo známé jen z pramenů atd.). V heslech pak je postupně uvedena lokalizace, popis objektu, případně i jeho vybavení, dějiny, někdy stručný stavební vývoj a na závěr zkratkovitě literatura. Dále si povšimneme některých zajímavostí obsažených v recenzovaném svazku. Poněvadž přírodní prostředí sledovaného regionu neposkytuje dostatek vhodných poloh (rovina nebo mírně zvlněný reliéf), skutečně výšinných hradů je poměrně málo (Ernstbrunn, Klement, Staatz, Kreuzenstein). Velké množství sídel je situováno na mírných vyvýšeninách nebo v rovině. Z těchto důvodů se ve velkém počtu vyskytují sídla na umělém násypu („motte“, Hausberg) a z nich patrně vznikly i okrouhlé fortifikace (Michelstetten). Zděné objekty mají převážně pravidelný rozvrh, ať se jedná o městský hrad v Lavě, nebo volně stojící stavby (Oberrussbach, Sierndorf, Bockfliess). Bezesporu nejzajímavější jsou bývalé hrady ve Wolkersdorfu a Asparnu a. d. Zaya s nejméně dvěma hranolovými věžemi v nároží, oba datované od 1. poloviny 13. století. V Asparnu jsou věže vysunuty z linie hradeb, takže mohly sloužit k flankování kurtin. Zdá se, že jde o redukovanou aplikaci typu tzv. italského kastelu, užitého i v Rabensburgu a vícekrát jižně od Dunaje.

O užitečnosti nejen této knihy, ale i ostatních publikací edice jsme již hovořili. Je proto škoda, že do našich knihoven se bohužel nedostávají. Jejich výskyt je omezen na dovoz ze soukromé iniciativy jednotlivců, což je z hlediska potřebné dostupnosti informací jistě málo.

MIROSLAV PLAČEK

Karol Modzelewski, **Chłopi w monarchii wczesnopiastowskiej**. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1987, 295 s.

Polská historiografie přistoupila prací Karola Modzelewského k realizaci rozsáhlého projektu zpracování dějin venkovského lidu na území Polska od nejstarších dob až do současnosti. První svazek připravovaného sedmisvazkového díla zpracovává období tzv. knížecího práva a dosahuje časově do poloviny 13. století. Práce není určena výlučně odborné veřejnosti, není ovšem ani záležitostí ryze popularizační. Autorovým záměrem bylo, jak vyplývá z úvodu, poskytnout informaci o postavení venkovského lidu v jednotlivých historických obdobích, ukázat jeho roli v životě Polska, srovnat jeho pozici s jinými společenskými skupinami, třídami a vrstvami, ukázat proces jeho sebeuvědomování, reakce na změny společenského postavení atd. Celá práce je rozčleněna do sedmi kapitol a 32 podkapitol.

První kapitola se zabývá problematikou života svobodného obyvatelstva v rodové společnosti. V pěti subkapitolách autor podrobně rozebírá otázky přírodního prostředí, osídlení a hospodářství, zabývá se sousedskými vztahy, rodinou, vsí, malým rodem, kmenovými svazky, společenským postavením svobodného obyvatelstva, postupným procesem přechodu od svobodného obyvatelstva k poddaným v rámci přestavby společenského řádu.

Modzelewski ukazuje Polsko 10.—12. století jako zemi s průměrnou hustotou osídlení 4 osoby na 1 km². Zdůrazňuje, že se ovšem nejednalo o osídlení souvislé, ale pouze o jakési osídlené ostrovy či spíše skupiny ostrovů v obklopující je pusté krajině pralesů a močálů, protínané nečetnými a špatnými komunikacemi. Hospodářství tehdejších zemědělců je charakterizováno používáním rádlu (v pramenech termín aratrum parvum). Teprve ke konci sledovaného období se objevuje ve větší

míře pluh (aratrum magnum). Rozsah obdělávané půdy pro jednu rodinu odhaduje na 30 hektarů. Pole rozdělená na zahrady (hnojené), bližší pole (hnojená košarováním) a nehnojená vzdálenější pole, která tvořila naprostou většinu pozemků. Část posledních byla ponechávána i několik let úhorem. Z chovu dobytka se nejvíce pro polní práce uplatnil volský zápřah, jinak byly chovány krávy, ovce a prasata, z nedostatku krmiva se větší část v zimě porážela. Výnos pěstování obilnin je odhadován na 2—3 zrna z jednoho zasetého.

Základní hospodářskou jednotkou polské vsi byla v té době tzv. malá rodina disponující párem volů, přičemž je nutno počítat s tím, že pod silnou otcovou vládou v této rodině žilo často i několik dospělých mužů a žen. Hospodářství byla v naprosté většině produktů soběstačná. Individuální vlastnictví rodiny (sors) tvořily kromě orných polí i louky. Průměrná velikost polské vsi byla asi 5—6 rodin, nechyběla samostatná hospodářství, výjimkou byly vsi skládající se z 20—30 rodin. Průměrná ves měla tedy přibližně jen 30—40 obyvatel, které spojovala společná pastva dobytka na půdě obcí. Ves nebyla organizační jednotkou s vyznačenou rozlohou, potřeba hranic mezi vesnicemi se objevila až od 2. poloviny 12. a ve 13. století. Pole sousedících vsí se často šachovnicovitě prolínala, zemědělské obyvatelstvo nemělo proto ani zájem na vytyčování hranic. Ze skupin sídel a vsí se konstituovala základní jednotka rodového a knížecího piastovského Polska, „opole“ (vicinia). V Polsku 13. století opole tvořilo zpravidla několik vsí a jejich prostor s pastvisky a lesy obhospodařovanými sousedskou občinou s rozlohou od několika desítek až do asi 250 km². Vzdálenosti mezi centry opolí byly od 5 do 25 km. Opole sehrávalo důležitou roli v udržování veřejného pořádku a v soudnictví, byla zavázána společnou kolektivní odpovědností.

Politická struktura Polska byla ještě v 9. století charakterizována existencí kmenové organizace. Počet „civitas“ u jednotlivých kmenů uváděných Geografem Bavorským odpovídá patrně počtu opolí (např. u Holasiců se uvádí 5 „civitas“). Kmenová území byla od sebe dělena přírodními překážkami, často přesekami. Kmeny byly zainteresovány na společné obraně, výstavbě hradišť, komunikací atd. V čele stála kmenová knížata, existovala kmenová a opolní shromáždění svobodného obyvatelstva.

Společenské postavení svobodného obyvatelstva se opíralo o osobní svobodu a vlastnictví. V pramenech se objevují termíny primates a principes pro elitu a populares a vulgus pro lid. Kmenová aristokracie byla uznávanými vůdci lidu, jejich majetek však nebyl značný, z pozemků jen to, co stačil obdělávat poměrně nevelký počet nevolníků. Obdělávaná země nebyla vlastnictvím kmene, ale rodiny.

Za prvních Piastovců bylo Polsko bez velkostatku velmožů. Kniže disponoval pustinami, které po vzniku státu ztratily uvnitř země význam pro obranu kmene. Společenská třída zemědělců, „chlopů“, se nezrodila ze změn ve vlastnictví půdy, ale z přechodu od kmenové organizace ke státu. Všeobecná vojenská služba se stala zbytečnou. Z majetnějších vlastníků drahých kvalitních zbraní se utvořilo vojsko, zbytek obyvatelstva se zabýval obděláváním půdy. Profesionální vojáci — rytíři byli nadáni tzv. vojenským právem (ius militare), plnili vojenskou službu na hradech, jejich půda (půda obdělávaná jejich inventářem) nepodléhala zdanění. I když v rámci knížecího práva zůstávala možnost povolání do zbraně veškeré svobodné obyvatelstvo, nebyla v 11. a ve 12. století už využívána. Většina svobodných tak ztrácela politická práva. Byli sice svobodnými a dědičnými vlastníky země, ne však bojovníky. Museli sloužit monarchii jiným způsobem (more rusticano), to jest dodávkami produktů a prací. Daně a dávky, kterými byli povinováni, byly vlastně náhradou za zbavení vojenské povinnosti.

Druhá kapitola rozebírá v 8 subkapitolách systém jednotlivých daní zemědělského obyvatelstva. První z nich, „stróža“, byla, jak už z názvu samotného vyplývá, jakousi náhradou za vykonávání strážní služby na hradech. Její výnos byl určen příslušným kastelánům. Druhá daň se objevuje pod názvy „powolowe“ — „poradlne“ — „podymne“. Základem pro její stanovení bylo spřežení — pár volů, případně množství orné půdy obdělané tímto spřežením a rádlím, na některých územích i počet topenišť. Šlo jednak o stálou daň, v českém prostředí „daň míru“, jednak o obecnou berní ukládanou obyvatelstvu při zvláštních příležitostech. Daní určenou knížeti bylo „podworowe“, daň z hospodářství, resp. z hospodářských a obytných budov ohrazených plotem, z dvora. Byla všeobecnou daní, platila se kráva nebo její cena v kůžích kun, ovčích či jiných produktech, vybírána byla po vsích, neboť v nich byla společná pastva dobytka. Další daní byl tzv. „narzaz“ — nářez (incisio). Její název je odvozen od tradičního způsobu záznamů zářezy do hole. Vyměřovala se za pastvu vepřového dobytka v knížecích lesích a vybírána byla po vsích obdobně jako „podworowe“. Pátá daň, „stan“ (statio), souvisí s povinností výživy knížecího dvora v době, kdy

kníže s družinou objížděl kraje. Časem se změnila ve stálou daň, přičemž povinnost výživy knížete a družiny při administrativních cestách ovšem zůstala zachována. Kromě uvedených všeobecných daní se vyskytovaly ovšem i další, které už neměly obecný charakter. Důležitým zdrojem příjmů byly i soudní pokuty, povinnost hostit posly, knížecí úředníky a hodnostáře apod. Důležité byly také služby. Značnou zátěží byly práce při budování obranných zařízení, přesek a hradišť, povinnost „powózu“ (vectigal), to znamená převážení osob při cestách knížete a jeho doprovodu nebo „przewód“ (conductus), povinnost převážet náklady vlastním vozem a vlastním potahem až do místa určení. Tato povinnost byla pro stát tak důležitou, že ji musely plnit i rytířské usedlosti, které byly pověřovány převážením zvláště cenných či spěšných nákladů.

Celková zátěž jen z 5 hlavních daní činila na usedlost v těch dobách 8—9 skojců, zatímco z lánu v 13. století pouze 6 skojců. Zatížení ve vsích na knížecím právu bylo tedy značně větší než zatížení v lokovaných vsích.

Třetí kapitola se zabývá kategoriemi venkovského obyvatelstva. Hlavní společenskou skupinou byli rolníci — „dědici“ (heredes). Termín označoval dědičné držitele půdy, byli osobně svobodní a měli právo volného pohybu v knížecích državách. Zvláštní kategorií byly služební skupiny (ministeriales). Asi 2/3 z nich byli řemeslníci, z pramenů jsou však např. známy i 4 kategorie pastýřů apod. Měli jako ostatní dědici vlastní půdu, často sídlili v celých vsích podle určení, místo rolnických daní platili dodávkami výrobků. Měli nižší povinnosti, neměli však právo volného pohybu. Jedinou rezervou pracovní síly pro aristokracii byli nevolníci pocházející zpravidla ze zajatců a odsouzců. Neměli žádná práva, byli organizováni do skupin po desítkách a stovkách, odtud termíny „dziesiątnicy“, „setki“ (centum servi) znamenající osady se vším všudy. Platili daně podle knížecího práva, jejich výnosy šly ovšem přímo knížeti, nepodléhali kastelánům. V pramenech se objevuje i termín „smerdové“, zatím však není jasné, o jakou kategorii nevolného obyvatelstva jde. Na rytířské zemi se usazovali svobodní osadníci bez vlastního majetku jako „volní ratajové“ nebo „hosté“. Ratajové pracovali na panské roli panským inventářem a tímto inventářem obdělávali i vlastní kus země. Byli osobně svobodní. Protože šlo o rytířský majetek i náradí, neplatili strózu, powolowe, stan a snad ani podworowe, pouze narzaz. Hosté (hospites) byli obyvatelé mimo opole i cizinci, měli na rozdíl od ratajů vlastní inventář, většinou získávali půdu klučením lesa. Museli platit podle knížecího práva a kromě toho i svému gruntovnímu pánu, byli osobně svobodní.

Ve čtvrté kapitole popisuje autor společenskou strukturu vládnoucí třídy, hradní organizaci a zabývá se i zaopatřením hodnostářů a úředníků. V Polsku 11.—12. století bylo 90 hradních okrsků soustředěných do 7—8 provincií. Nejvyšším představitelem byl kastelán, hospodářští úředníci (villici), vojenský velitel (tribunus) měl i soudní a bezpečnostní pravomoc, byl prvním zástupcem kastelána. Na hradech se objevuje i soudce (iudex castri), „włodarz“ (procurator) či komorník (camerarius) nebo klíčník (claviger). Poslední tři uvedené funkce mají synonymní charakter, terminologie není u těchto hospodářských úředníků zcela ustálená. Kromě hradních úředníků byli v Polsku i úředníci dvorští, z nich „wojewoda“ (comes palatinus) nebo (princeps militie) byl prvním zástupcem knížete, vysokými hodnostáři byli i korouhevník (vexillifer), dvorský sudí (iudex curiae) a mincmistr (magister monetae). Zaopatření hradských i dvorských úředníků pocházelo z daní. Kastelánům byla určena stróza, část narzazu a powolového, kromě toho i část výnosu ze soudních pokut a důchody z obchodně komunikačních regálů. Knížeti pak náleželo podworowe, stan a část ostatních daní. Většina dvorských i hradských úředníků měla jako hlavní pramen výživy daně a vlastní hospodářství bylo v té době pramenem vedlejším. Samotná vládnoucí třída byla vnitřně členěná. V pramenech se odráží v terminologii vyšší šlechta (nobiles), ostatní rytířstvo (ignobiles nebo militia plebis).

Následující kapitola se zabývá v převážné části opolím jako základní jednotkou v systému raně středověkého Polska. Knížecí vláda sice zničila kmenovou organizaci, ale nedotkla se opolního systému. Hradní okrsky zaujímaly vždy několik opolí, musely navazovat organicky na opolí a jejich teritoria, hranice kastelánů byly zároveň i hranicemi opolí. Stát využil tradičních funkcí opole, které byly převzaty jako závazky knížecího práva. Byly to zejména „glowa“ (caput, homicidium) — pokuta za vraždu, kterou platilo opole v případě, že nedošlo ke zjištění pachatele, „krzyk“ — závazek bezprostřední pomoci napadenému, „ślad“ — závazek stíhání zločinců až po území sousedního opole, „laska opolna“ — symbol, kterým se svolávalo opole k výpovědi v soudním sporu (opole nemělo soudní pravomoc). Opole jako sousedská organizace mělo kolektivní odpovědnost, ve Velkopolsku dávalo daň vola a krávy, samo daň nevybíralo, bylo však povinováno vydat výběřčím příslušná svědectví. Aparát monarchie opřením se o tradici vžitých sousedských svazků v rámci opole pronikl

tak úspěšně do každodenního života společnosti. Přesto však opole, nebo spíše právě proto, mohlo i nadále ochraňovat své příslušníky, neboť útokem proti opolnímu systému v té době by stál napadl i své vlastní mocenské základy.

Šestá kapitola rozpracovává proces přechodu od systému knížecího práva ke gruntovnímu panství. Hlavní překážkou na cestě rozvoje velkého pozemkového vlastnictví byla existence rolníků — dědiců, nad kterými neměl kromě knížete nikdo pravomoc. Průkopnickou roli ve změně stávajícího systému sehrála církev, již cestou imunit přecházely do rukou postupně celé menší kastelanie. Tyto imunity byly cestou nejmenšího odporu. Původní kastelanie zanikla, biskup platil knížeti paušál z dávek mu náležejících a kasteláni sousedních kastelanií pak vykonávali soudní pravomoc nad rytíři a knížecími lidmi. Rolníci dědici pod církevní vrchností pak ztráceli možnost volného pohybu. Zůstávala jim sice skupinová práva a dědičně půda, tu však nemohl zcizit, ztrácel tedy možnost jí vlastnickým způsobem disponovat. Navíc ve 2. polovině 13. století se začíná rozvíjet i udělování újezdů, čímž je omezeno právo opolí užívat „ničí zem“. Objevuje se i nová kategorie obyvatelstva — „przypisańci“ — lidé osobně svobodní, ale navždy připoutaní k držené půdě. Docházelo k postupnému splývání nevolníků s dědici, přičemž situace nevolníků se zlepšovala a naopak dědici přestávali být pokládáni za svobodné. Za ty byli považováni už pouze lidé bez dědičného hospodářství, osídlení na cizím majetku jako ratajové, hosté nebo nájemníci.

Modzelewski popírá teorii o vrchním právu knížete k půdě, rytíře od rolníků oddělovaly závazky ke státu, nikoliv vlastnictví půdy. Monarchie prvních Piastů neznala vazbu mezi povinnostmi knížecího práva a držbou pozemku. Hlubokým společenským převratem bylo vyčlenění kategorií bojovníků a rolníků z obecně svobodných.

Postavení rolníků se do 13. století spíše zlepšovalo, vzrostla střední délka života, došlo k vzestupu výroby, používání rádla bylo ve větší míře nahrazováno pluhem, z „przypisańců“ se stávali lánovní osedlí.

Poslední kapitola je věnována otázkám vztahů rolníků k církvi a problematice jejich polskosti. Autor konstatuje, že křesťanství bylo patrně přijímáno bez většího odporu, v každodenním životě však zůstaly silné relikty pohanství, které se dařilo postupně omezovat až po zavedení velkofarní organizace. Církev, která byla úzce svázána s monarchií, sehrála velkou roli v rámci denního styku s lidem i při vytváření národního vědomí venkovského obyvatelstva.

Celkově je Modzelewského práce velmi obsáhlým a takřka vyčerpávajícím souhrnem informací (s výjimkou hmotné a duchovní kultury), seznamujícím čtenáře se základními otázkami hospodářství a společenské organizace Polska — jeho venkovského lidu v období do poloviny 13. století. Má značný význam i pro českého badatele, neboť poměry v té době v Čechách se od poměrů polských asi znatelně nelišily, jak ostatně naznačují výzkumy D. Třeštíka a B. Krzemieńské.

RUDOLF ŽÁČEK

Bronisław Nowacki, **Czeskie roszczenia do korony w Polsce w latach 1290—1335**. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Seria Historia, Nr. 137. Poznań, Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza 1987. 130 s., německé resumé.

Už v úvodu si autor vytyčil cíl nové analýzy pramenů o právní pretenci českých panovníků na polskou korunu a z toho plynoucích mocenských nárocích na vládu v polských zemích. Jejich vznik koncem 13. století byl umožněn feudální rozdrobeností Polska po polovině 13. století a silou přemyslovského státu schopného expanze. Dále je uveden přehled bádání polské historiografie, přičemž je kladen důraz na práce B. Włodarského, A. Kłodzińského, J. Baszkiewiczze a J. Dąbrowského. Z prací starších českých autorů je nejvíce ceněno dílo J. Šusty, ze současných M. Vacha a J. Pánka, méně bylo využito literatury německé. Z našich narativních pramenů jsou ceněny všechny významnější kroniky konce 13. a 14. století (včetně Vita Caroli Quarti) a byly vytěženy i edice pramenné, zejména Regesta a moravský kodex, neboť český byl podle autora doveden jen do roku 1253 (s. 11), ač v letech 1974—1982 vyšly jednotlivé svazky CDB V/1—3, obsahující diplomatický materiál z doby vlády Přemysla Otakara II. (1253—1278).

V I. kapitole je obsažen rozbor pojetí Regnum Poloniae v českých pramenech a jeho vývoj v čase a v souvislostech s politickými změnami v Polsku. Teritorium k termínu příslušné se v různých pramenech lišilo (jen Velkopolsko, královské državy, državy krále a lenní země, země polského etnika). Výčet titulů a zemí (jednotli-